

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

EIROPAS SAVIENĪBA

Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes - Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas

Eiropas Sociālā fonda projekts

Nr. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087

Projekta forums Cēsainē 2012. gada 5. decembrī

Lingvistisko un sociolingvistisko faktoru ietekme uz dialektu un izlokšņu robežu

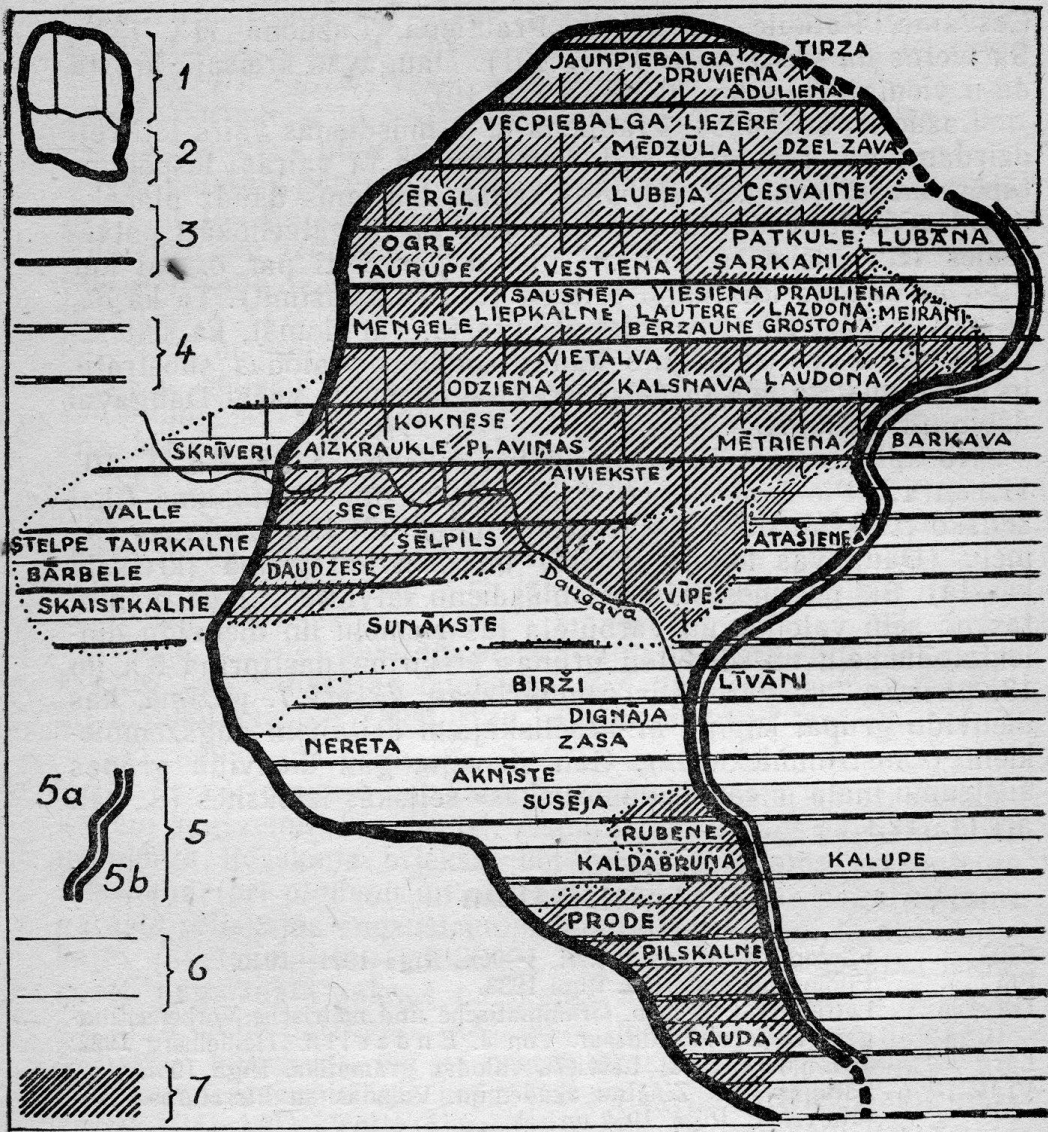
Edmunds Trumpa

Daugavpils Universitātes Humanitārā fakultāte/
Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte

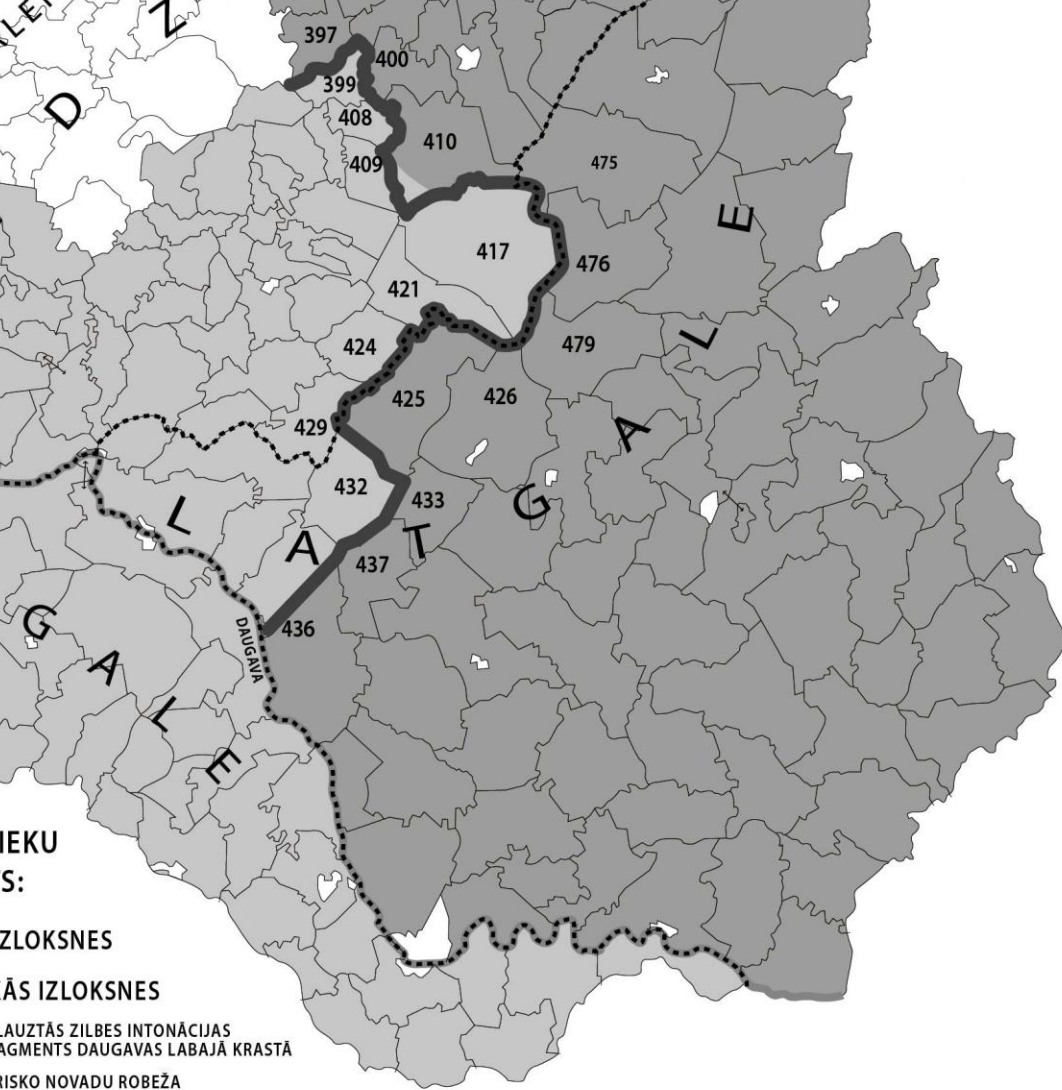
2010.–2012. g. ESF projekts „*Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas”.

Pētījums par izlokšņu robežām Rietumlatgalē

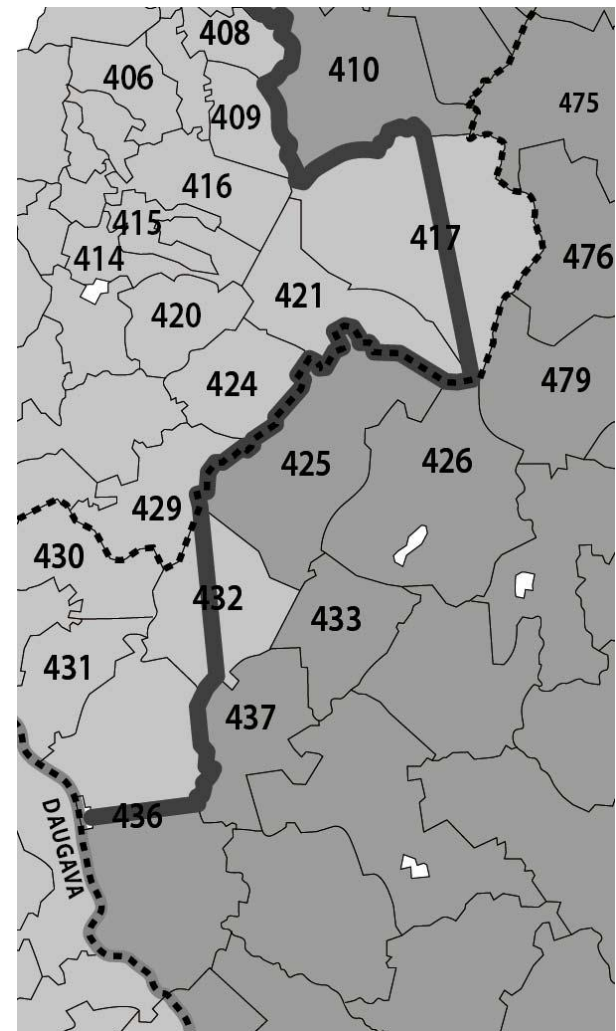
- 2010.–2012. g. veiktā ESF starpdisciplinārā projekta „*Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas” valodniecības daļas galvenais mērķis – izmantojot areālās lingvistikas un sociolingvistikas metodes, noteikt augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu robežas stāvokli un iespējamās pārbīdes.
- Darba rezultāti publicēti 4 zinātniskajos rakstos, apkopoti monogrāfijā un datu bāzē.

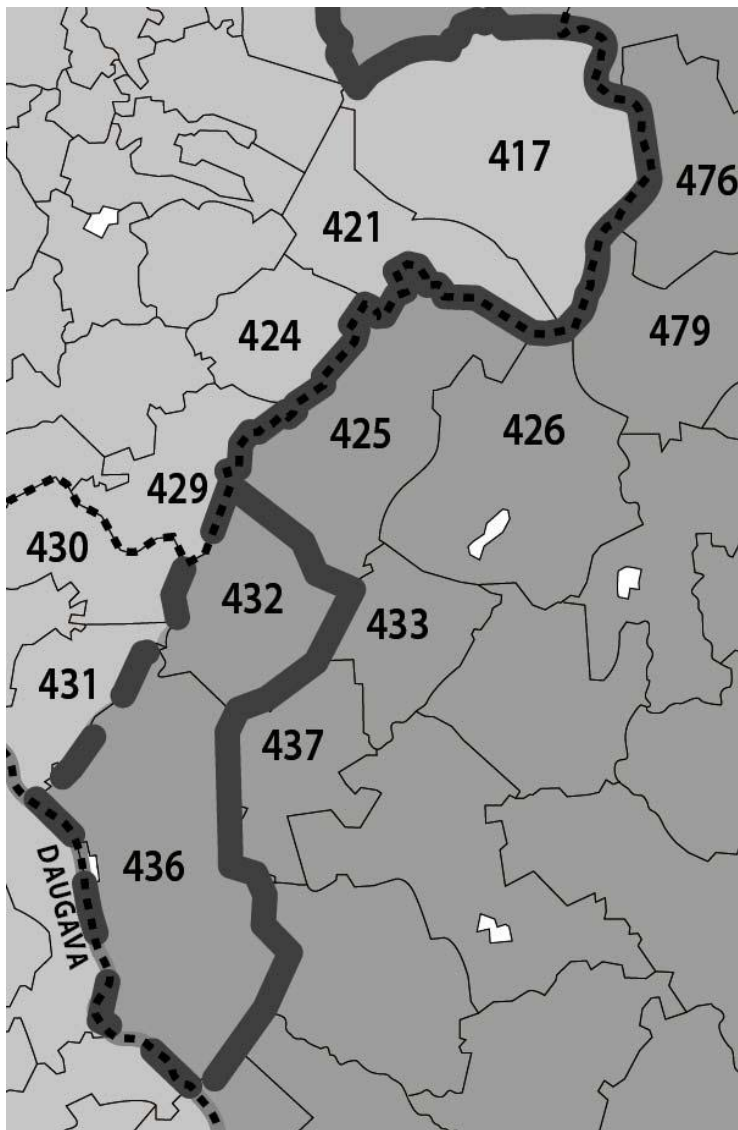
Kušķis 1967: 18

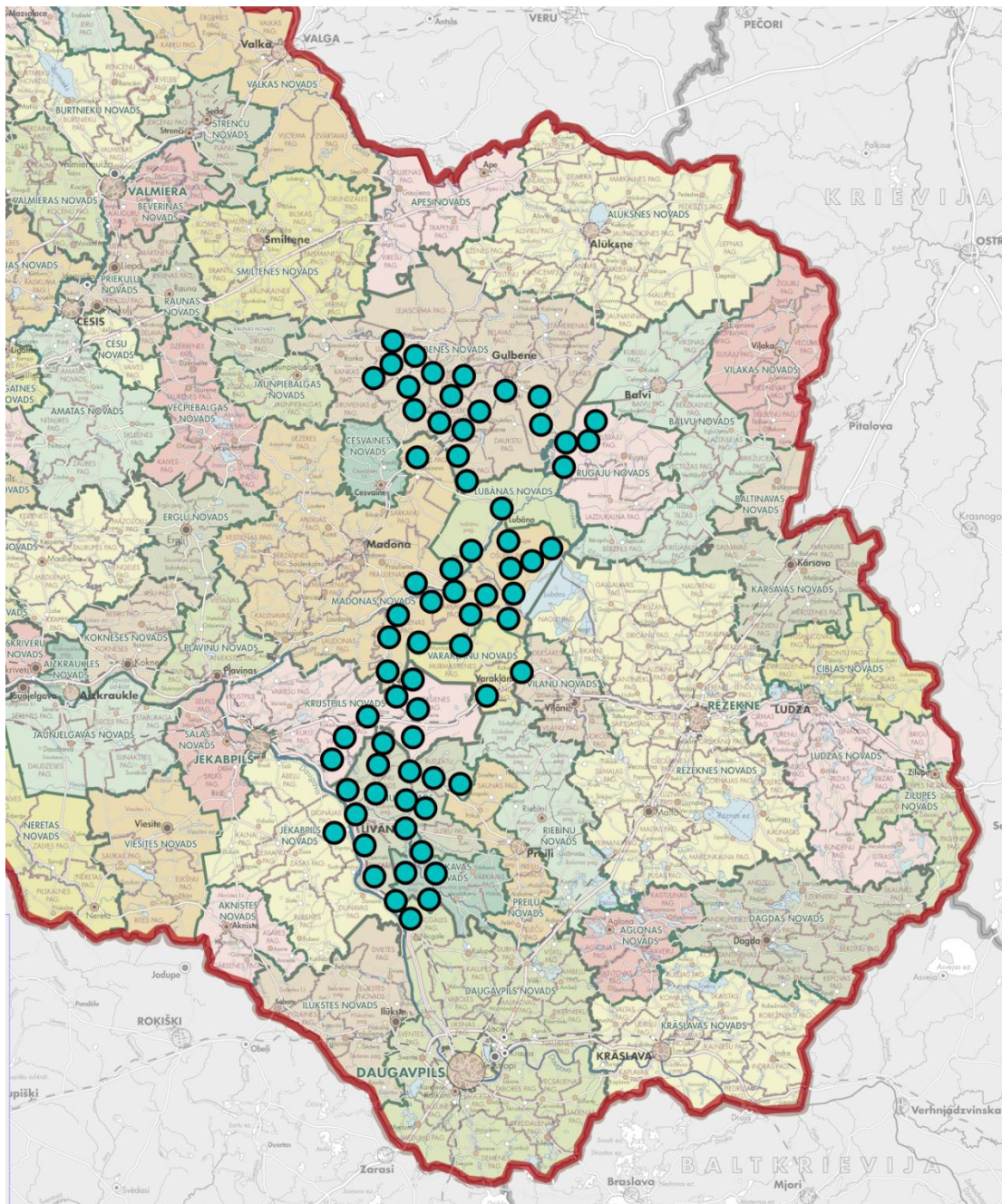
**Рудзите 1969: карта 1 ,
3 [2005]**

LVDA 1999: I un II karte

Breidaks 1996: 9–10

Mazliet statistikas

2010.-2012. g. apmeklēti:

- 11 mūsdienu novadi
- 22 izloksnes

Aptaujāti:

- 264 dažādu vecuma grupu teicēji

Veiktas 944 intervijas:

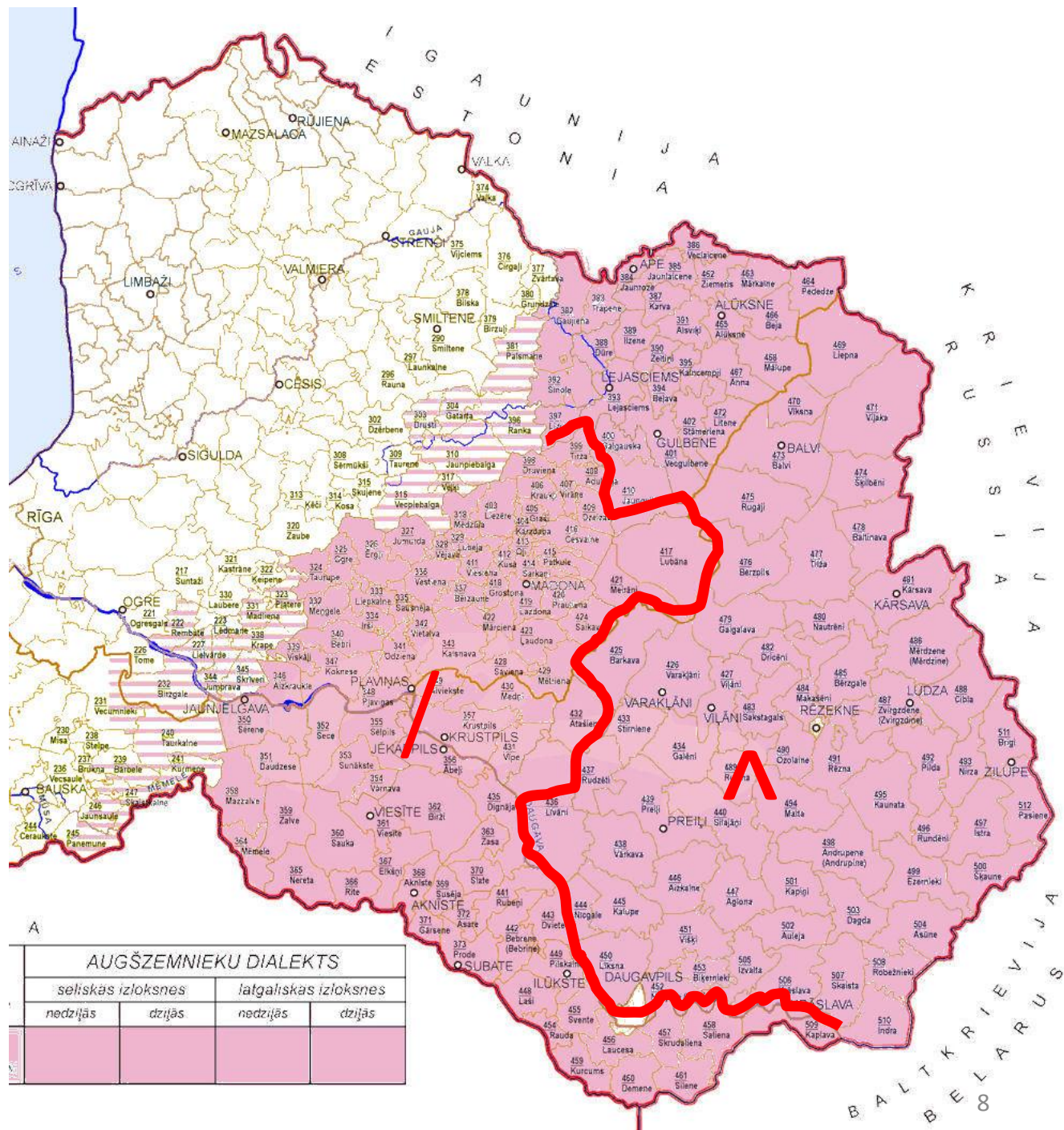
- dzīvesstāsti
- sociolingvistikas aptaujas
- 139 zilbes intonāciju apt.
- 99 fonētikas apt.
- 30 morfoloģijas apt.
- 4 leksikas apt.

Iesaistīti palīgi:

- 21 LU students, 1 profesors
- 6 Viļņas Univ. studenti un mācību spēki

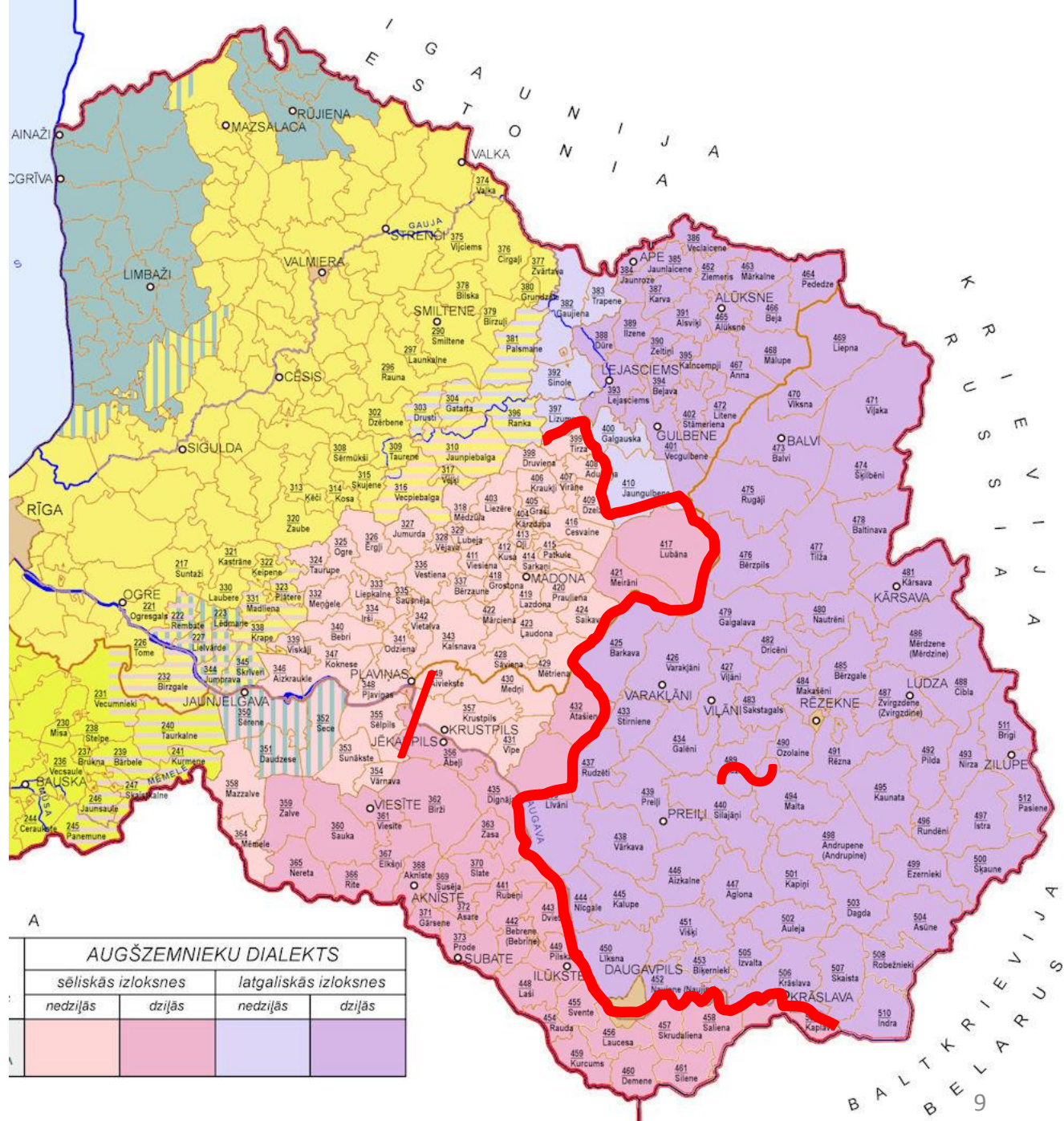
Latgalisko un sēlisko izlokšņu robeža

(Rudzīte 2005)

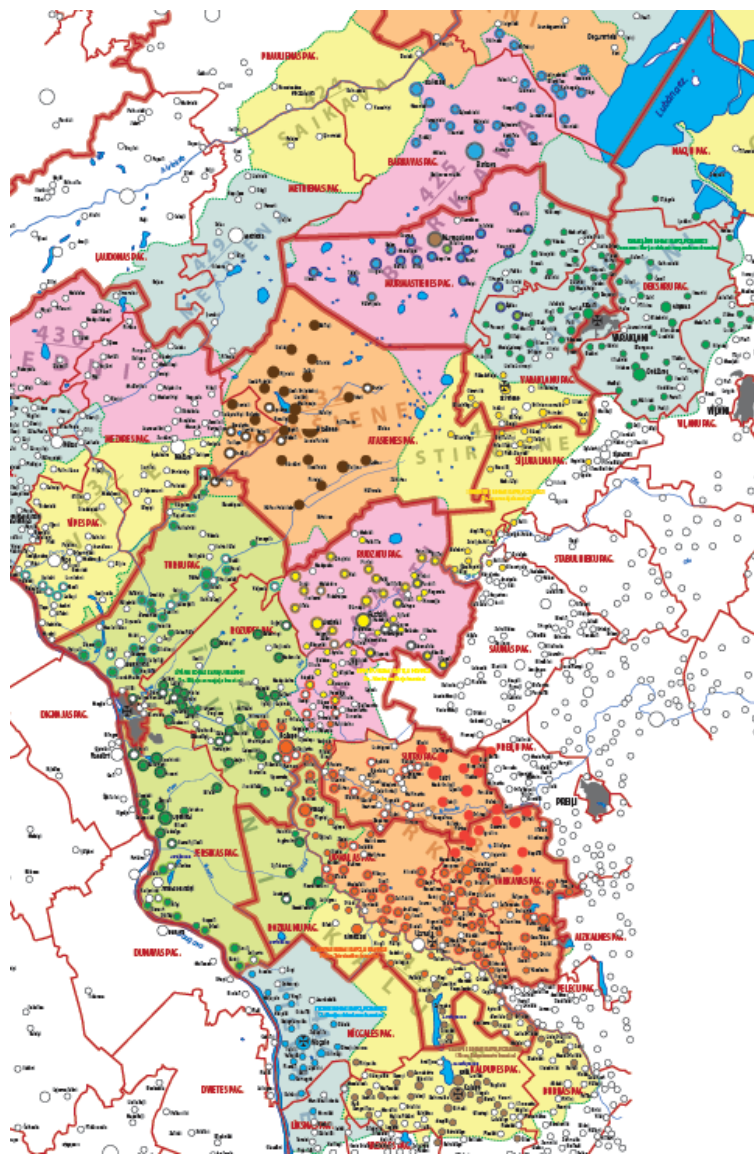
A

AUGŠZEMNIEKU DIALEKTS			
sēliskās izlokšnes		latgaliskās izlokšnes	
nedzijas	dzijas	nedzijas	dzijas

A

AUGŠZEMNIEKU DIALEKTS			
sēliskās izlokšnes		latgaliskās izlokšnes	
nedzijas	dzijas	nedzijas	dzijas

2) Posmā starp Daugavu un Lubāna ezeru tika noteiktas apdzīvotas vietas, kas iekļaujamas latviešu valodas izlokšņu (1939 g. pagastu) teritorijās

Nosaukums Austrumlatgales kartē (Turlajs, Milliņš 1998), ofic. nosaukums (LC 2007), citi nosaukumi avotos, komentāri	Īpašums, pagasts, lauku biedrība, izloksne					Draudze (R.k.d. – Romas katoļu, ev. l. – evaņģēliski luteriskā, p. – pareizticīgo, v. – vecticībnieku)		
		1784. g. īpašums (Brežgo 1943)	1906. g. pagasts (apriņķis) (Спис. 1906)	1906. g. lauku biedrība, īpašnieks (Спис. 1906)	1920.– 1924. g. pagasts (Endzelīn s 1925)	1939. g. pagasts (izloksne) (LCK 1940 u. c.)	1850. g. (Нош. 1850)	1906. g. (Спис. 1906)
Stūriški skrc. of. literariz. Stūriški 2007, 1998; latg. Styuriški (- kūs), izl. Steuriški (- kūs), pareizāk Stiuriški 2007; Стырышкі, Стывришки 1784; Steurišci 1850; Стывриники дер. (k ūd.Смыврин ики) 1906; stūrinieki 1925; Styuriškas 1997.	Cargrades (Jersikas) pusmuiža, mācītāju prāvestu īp.	Līvānu pag. (Daugavpi ls apr.)	Cargrades (Jersikas) l.b.	Līvānu pag.	LĪVĀNU	Līvānu R. k.	Līvānu R. k.	Madalen as R. k. (kopš 1930. g.)

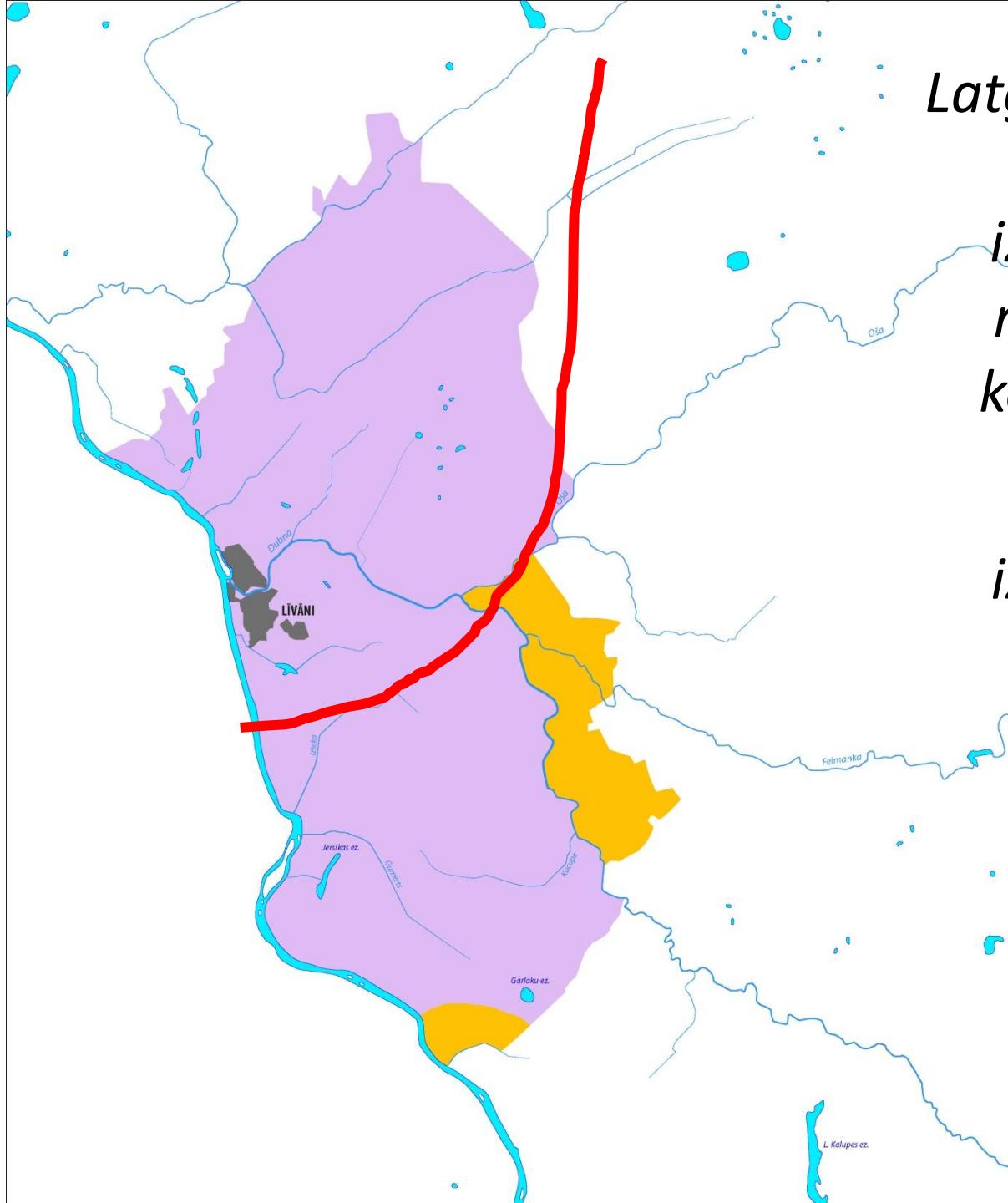
2) izmantojot dažādu laiku kartogrāfisko materiālu, seno īpašumu un administratīvi teritoriālo vienību un draudžu aprakstus, vietvārdu sarakstus, posmā starp Daugavu un Lubāna ezeru tika noteikti vēsturiskie administratīvie areāli un draudžu teritorijas, kas veido Rietumlatgales izlokšņu kodolu. Stablas robežas starp šiem areāliem iezīmē arī robežu starp izlokšņu grupām, tāpēc tās var saukt par kultūrvēsturiskajām izoglosām;

1939. g. pagasti, 1906. g. pagasti un 1906. g. draudzes (Līvānu un Vārkavas pagastu pierobeža)

*Latgalisko un
sēlisko
izlokšņu
robežas
korekcija*

*Līvānu
izloksnē*

Latgalisko un sēlisko izlokšņu robežas korekcija

Līvānu un Atašienes izlokšnē

Latgalisko un sēlisko izlokšņu robežas korekcija

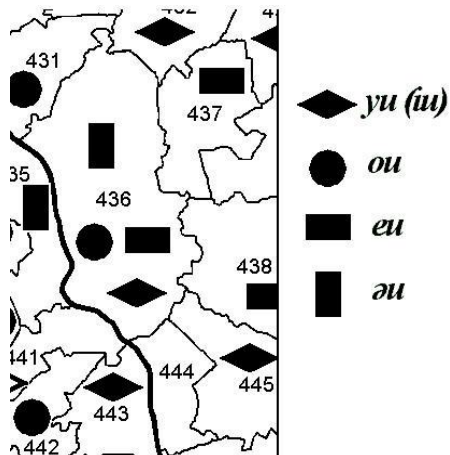
Līvānu un Atašienes izlokšnē

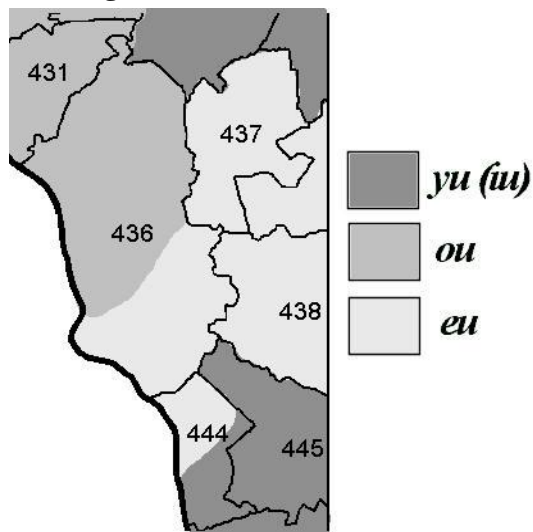
Jāsecina, ka 1939. g. izlokšņu (pagastu) ģeogrāfiskais saturs līdz šim nav pilnīgi skaidrs, precīzu izlokšņu karšu un apdzīvoto vietu sarakstu izveide ir viens no problēmjaudājumiem latviešu dialektoloģijā, kas ir jārisina, salīdzinot nepilnīgos 20. gs. 30.–40. gadu kartogrāfijas avotus.

Rietumlatgalē 2010./ 2011. g. pierakstīto valodas materiālu un to sastatot ar šī reģiona administratīvo un draudžu robežu pārmaiņām 18.–21. gs., var secināt, ka lingvistiskās izlokšņu robežas ir diezgan stabila parādība, tās vislabāk atbilstu nevis 1939. g., bet pirms Pirmā pasaules kara veidotajam administratīvi teritoriālajam iedalījumam, kas lielā mērā sakrīt ar senajām draudžu robežām. Šo seno robežu (tās varētu nosaukt par kultūrvēsturiskajām izoglosām) meklēšana un salīdzināšana varētu būt viens no latviešu areālās lingvistikas uzdevumiem tuvajā nākotnē.

3) posmā starp Daugavu (Nīcgali) un Lizumu tika precizēta kāpjošās un lauztās zilbes intonācijas izoglosa – tā ir stabila, atbilst kultūrvēsturisko areālu robežām pirms Pirmā pasaules kara, taču liecina arī to, ka dialektoloģijas avotos norādītie un ekspedīciju laikā savāktie dati mazliet atšķiras. Iemesls tam – ne tik daudz reālās valodas pārmaiņas (izlokšņu robežu kustība), cik nevienāda pieeja materiāla klasifikācijai un vispirms jautājumam, kas ir lingvistiskā izloksnes robeža;

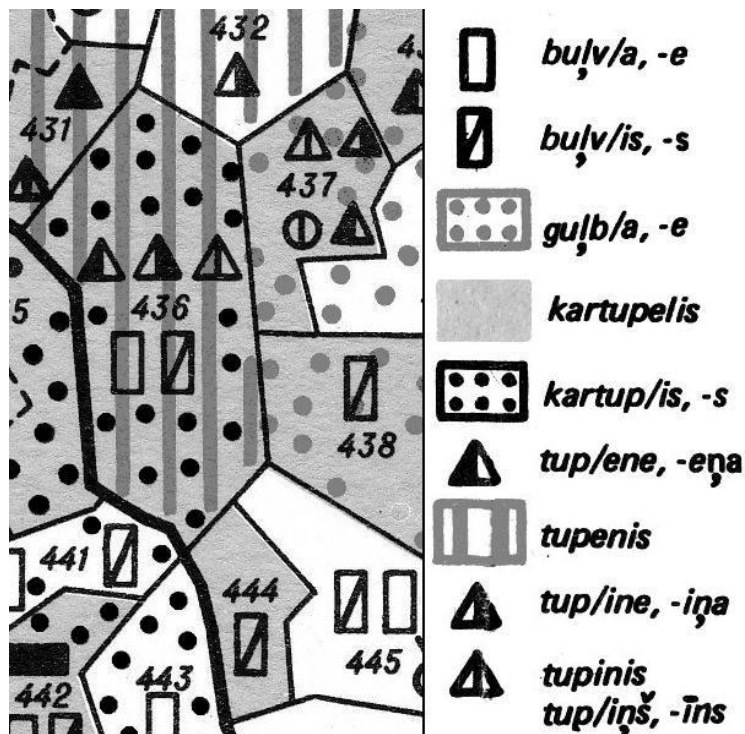
A att. Kartes „*ū* liktenis uzsvērtā zilbē augšzemnieku un dažās kaimiņu izloksnēs“ (Rudzīte 2005: 14. karte) fragments

B att. No „Latgales izoglōsu karte. Fonētiskās atšķirības“ (Rūķe 1939: 1. karte) pārstrādātais 6a, 6b un 6c izoglosu fragments

Problemātiski gadījumi ir tad, kad izloksnē sastopamas kādas īpatnības, kas raksturīgas pretējām izloksnes malām. Izlokšņu tīklojuma kartēs tādas īpatnības parasti tiek sapludinātas un parādās kā varianti, kas sastopami visā izloksnē. Piemēram, M. Rudzītes publicētajā kartē „*ū* liktenis uzsvērtā zilbē augšzemnieku un dažās kaimiņu izloksnēs“ (Rudzīte 2005: 14. karte, fragmentu skat. A att.) ir norādīts, ka 436. (Līvānu) izloksnē atrodamas četras latviešu literārās valodas patskaņa *ū* atbilstmes: *au*, *eu*, *ou* un *yu* (*iu* pēc dažiem mīkstajiem līdzskaņiem un vārda sākumā), piem., latviešu literārās valodas vārdam *lūpa* izloksnē var gadīties šāda izruna: *lāupa*, *leupa*, *loupa* un *lyupa*. Kurā izloksnes pusē kāds variants ir izplatīts, vai šos variantus vienlaicīgi pazīst visi izloksnes runātāji, pēc šādas kartes uzzināt nav iespējams.

Daudz sīkāk informāciju par Līvāniem sniedz V. Rūķes karte un komentāri (Rūķe 1939: 144–146; „Fonētikas izoglōsu karte“; B att. skat. fragmentu, kurā 6a, 6b un 6c izoglosa pārvērsta par aizkrāsotu areālu robežu): *ou* variants raksturīgs ziemeļu pusei, bet *eu* – dienvidu pusei; attiecīgi iespējamais *yu* (*iu*) variants, kā var noprast, sastopams tajā izloksnes daļā, kas pieslejas kaimiņu izloksnēm ar *yu* (*iu*). Tātad izloksnē (precīzāk 1939. g. pagastā) patiesībā nedarbojas princips „visi visu zina un visu lieto“.

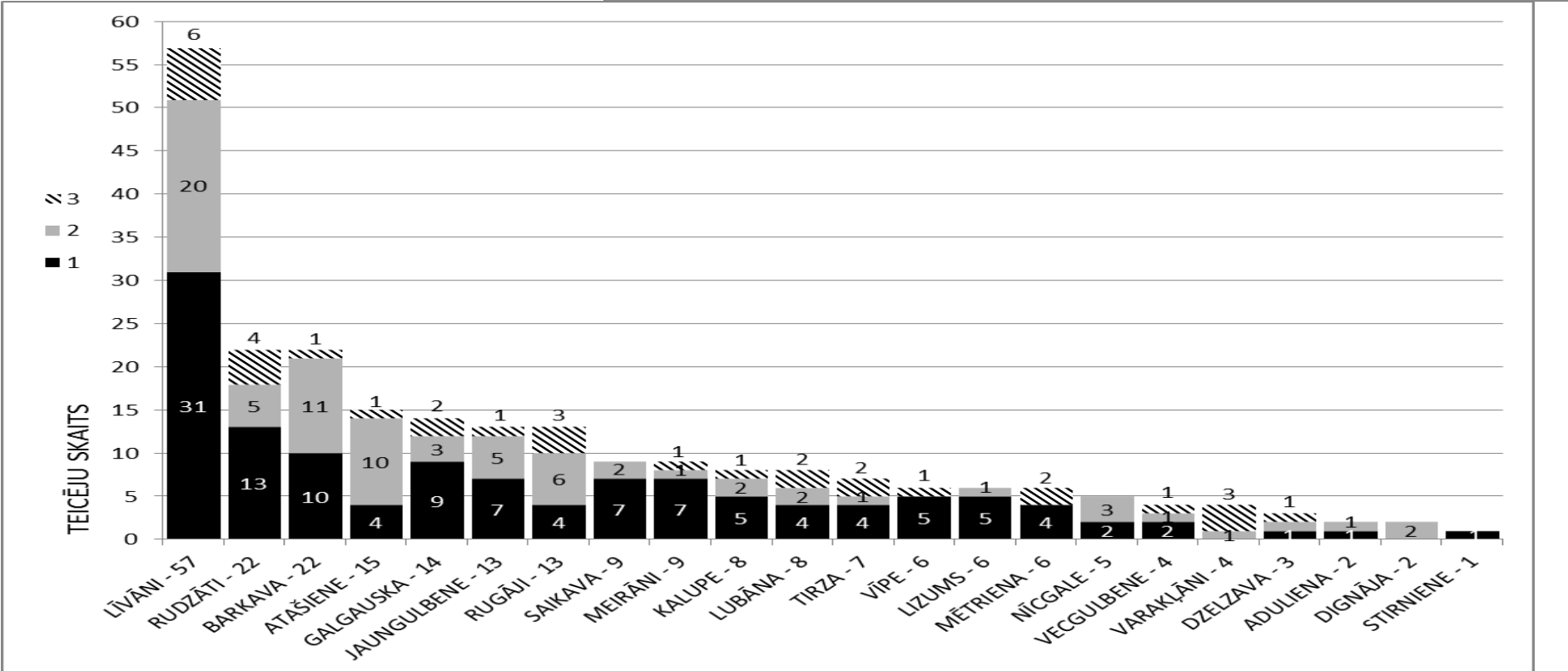
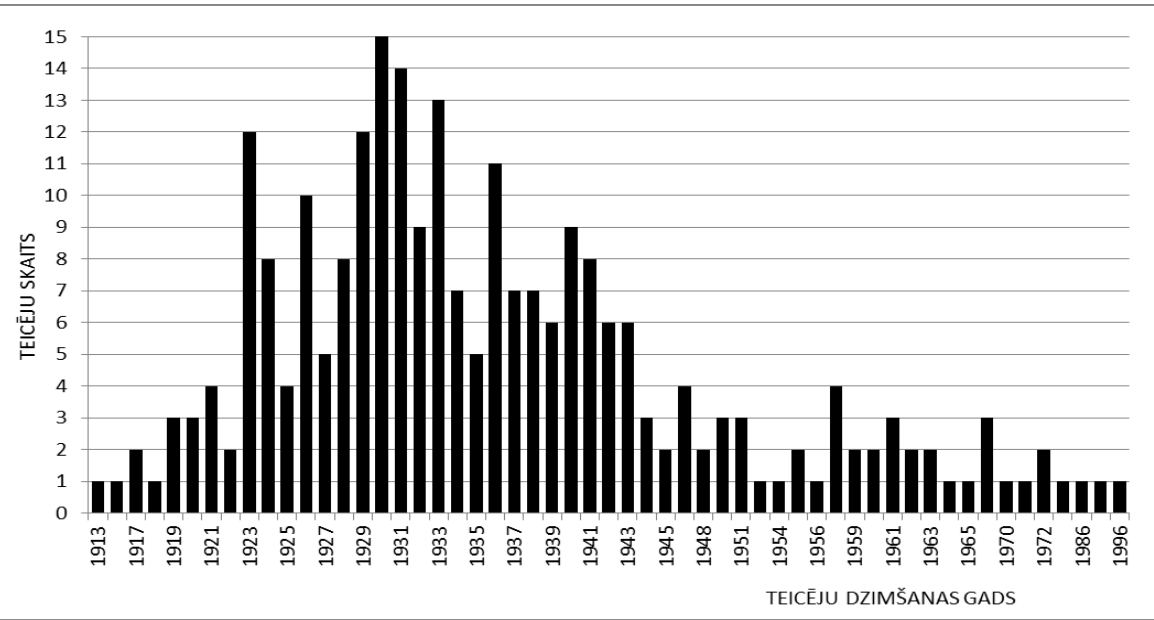
C. att. Kartupeļa nosaukumu kartes (LVDA 1999: 44. karte, 109–112) fragments

Vēl viena problēma – **atsevišķa valodas parādība, kas ir atrodama kādā centrālajā izloksnes vietā, nereti tiek uztverta kā raksturīgākā visas izloksnes īpatnība un kartē iezīmēta kā visas izloksnes kontūra, ignorējot kaimiņu izlokšņu īpatnības, kas ietiecas pētāmās izloksnes nomalēs**. Piemērs – „Latviešu valodas dialektu atlanta” kartupeļa nosaukumu karte (LVDA 1999: 109–112, 44. karte, fragmentu skat. C. att.).

Līvānu⁴³⁶ izloksnē ir atrodami 8 kartupeļa nosaukumi (to skaitu, atmetot morfoloģiskās svārstības, varētu samazināt līdz trijiem – *bulv-*, *kartup-* un *tupeņ-/tupiņ-* variantiem). Tie nedz kartē, nedz komentāros nav diferencēti pēc vietas, kas mazliet sagroza priekšstatu par izloksnes iekšējo uzbūvi. Turklāt kā liecina 2010. g. ekspedīcijas dati, vārds *gulba* ir raksturīgs ne vien Rudzātu⁴³⁷ un Vārkavas⁴³⁸ izloksnei, bet arī blakus esošajam Līvānu izloksnes austrumu stūrim ap Vanagiem. Tādējādi pēc atlanta principiem *gulbas* tekstūrai būtu jāpārklāj arī visa 436. izloksnes teritorija.

Šie datu „sapludināšanas” un „nepieminēšanas” gadījumi liecina, ka izlokšņu tīklojuma („šūnu”, pagastu) metode līdz galam neveic areālajai lingvistikai jeb ģeolingvistikai paredzēto uzdevumu: tā vietā, lai izceltu īstās – lingvistiskās – dialektu teritorijas un to robežas – tās tiek deformētas un noslēptas.

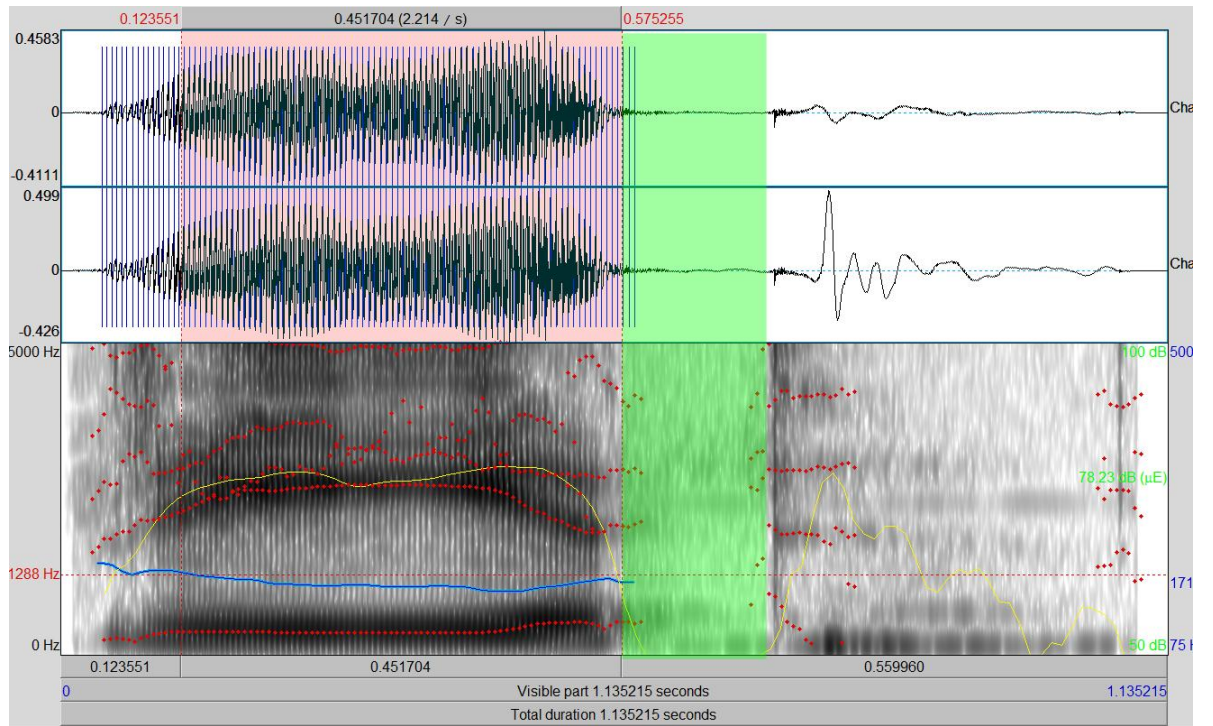
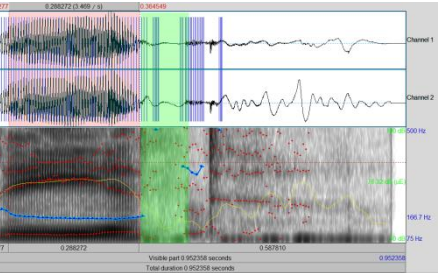
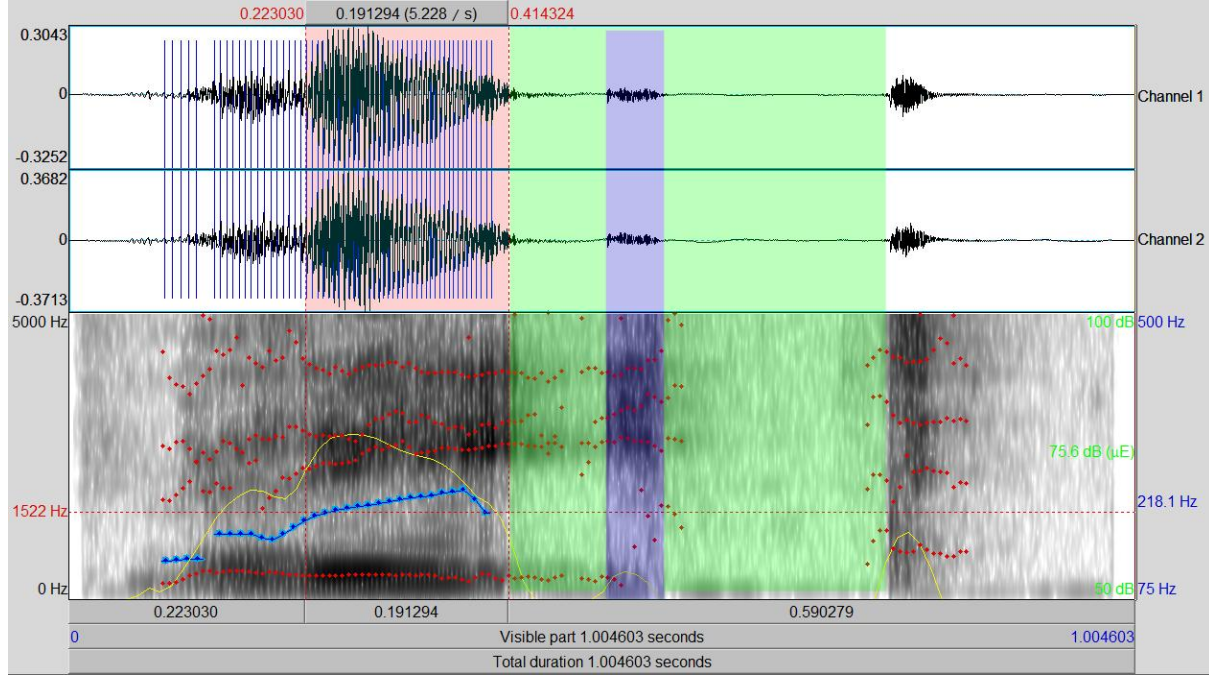
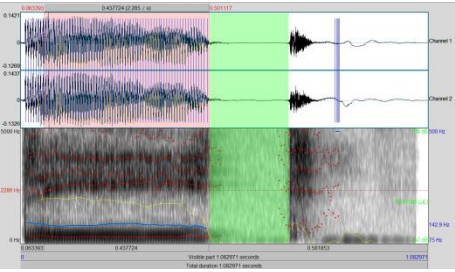
4) Projektā tiek pilnveidotas dialektu materiāla pieraksta metodes: sabiezināts teicēju tīkls, izmantota teicēju migrācijas karte, „Latviešu valodas dialektu atlanta materiālu vākšanas programmas“ (1954) jautājumi un piemēri pārveidoti topošās datu bāzes vajadzībām;

Ar rokām drēbi griežu.
 Suņi sāka riet.
 Es lakatu/ šlipsi sienu.
 Salūza zirga loks.
 Pie kājas piesūcās dēle.
 Vakarā saule riet.
 Redzu mūra/ kieģeļu
 sienu.
 Ar nazi maizi griežu.
 Atvērās istabas logs.
 Es pļauju sienu.
 Salūza grīda, nav neviena/
 vajag jauna dēļa.

a(r) rùkòm/-àm..
d'r'èb'i/d'r'ìeb'i.. gr'ìžu..||
sun'i sóka/suóka..
r'ít/r'ît||
es/as.. lokotu/ lokatu../
š'l'ips't'i.. s'ìnu..||
saleúza/salyúza..
zyřga/zyřga.. lùks..||
p'i kòjas/kùojis..
p'ìsasèuc'ès'/p'ìzasỳuc'ès'..
d'él'ę/d'êl'ä..||
vokorâ/ vokarâ.. sàul'ä..
rìt..||
razu mèura/ mỳura/
k'ìg'el'u.. s'ínu/ s'ìnu..||
ar naz'i màiz'i gr'ìžu/
gr'ìžu||
acatàis'ìe/ acav'èr'ę..
ustobys.. lúks/ lùks..||
es (/as..) p'l'àunu..
s'ìnu..||
saleúza/salyúza.. gr'èida..|
vajak jaúna/ jaúna d'èl'ä/
d'ìel'ä..||

Zilbes intonāciju anketa

Santykinių ilgumų metodas nustatant priegaides.

Pauzė po balsio – svarbus priegaidės rodiklis

221	Anna Veigure (Markote)	1924	Silvas	Veiguri	LĪVĀNI436	190	341	1,9	3,41	1,79	LĪVĀNI436	341/100	
41	Zenta Kļavinska	1929	Sprīdņecumi	Rimicāni (Apšūvals)	LĪVĀNI 436	141+204+236/3	349	1,94	3,49	1,8	LĪVĀNI 436	161/79	175/74
144	Arnolds Bodnieks	1921	Zvidziēna	Ezerzala	LUBĀNA 417	234-240	284-263	2,37	2,74	1,16	LUBĀNA 417	197/82	207/73
137	Velta Dragūne	1925	Azni	Azni	MEIRĀNI 421	283-264	228-362	2,74	2,95	1,08	MEIRĀNI 421	174/66	171/75
161	Vallija Kļaviņa	1942	Atvasaiņi (Meirāņu pag.)	Staugiži (pie Rozības, Saikavas Kalna skolās)	MEIRĀNI 421	200-220	256-224	2,1	2,4	1,14	MEIRĀNI 421	293/133	380/148
167	Aivars Kamols	1938	Meirāni	Meirāni	MEIRĀNI 421	165-160	213-214	1,63	2,14	1,31	MEIRĀNI 421	182/114	194/91
143	Ilga Akmene	1924	Ezerzala	Ezerzala	MEIRĀNI 421	165-272	321-293	2,19	3,07	1,4	MEIRĀNI 421	348/128	475/148
151								3,02	1,4		MEIRĀNI 421	226/119	251/87
118								3,37	1,61		MEIRĀNI 421	306/138	288/89
119								2,02	1,36		MĒTRIEN A 429	251/124	
158								3,48	2,08		MĒTRIEN A 429	192/112	226/56
165								3,06	3,87		MĒTRIEN A 429	160/231	235/92
214								1,11	0,57		NĪCGĀLE4 44	127/114	
213								1,55	0,65		NĪCGĀLE4 44	150/97	
209								1,43	0,69		NĪCGĀLE4 44	181/107	150/102
212								1,67	0,72		NĪCGĀLE4 44	210/126	
43								0,89	0,22		RUDZĀTI 437	392/83	175+74+94
66								0,78	0,29		RUDZĀTI 437	229/66	180/84
64								0,7	0,3		RUDZĀTI 437	265/113	239/105

